

УДК 316.014:316.47

НАТАЛІЯ ОТРИЩЕНКО,

*аспірантка відділу історії та теорії соціології
Інституту соціології НАН України, керівник
проекту “Голоси спротиву та надії” Центру
міської історії Центрально-Східної Європи*

Досвід революції 2013–2014: від цінностей до повсякденних практик

Анотація

У грудні 2013 року та в лютому 2014 року Центр міської історії Центрально-Східної Європи провів дві хвилі опитування учасників, активістів та організаторів ЄвроМайданів в Києві, Львові та Харкові за методикою експрес-інтерв'ю. Суспільно-політична ситуація в Україні втворює унікальний контекст для соціологічного дослідження, пов'язаний із низкою етичних і методологічних викликів на всіх стадіях дослідження. Серед іншого проект “Голоси спротиву та надії” мав на меті виявити бачення учасниками протесту тих шляхів, якими цінності ЄвроМайдану можуть утвердитися в житті країни, і готовності людей самим щось змінювати. Кількісне опитування виявило дві групи цінностей, які значною мірою поділяють учасники протесту (цінності відкритості змін і турботи про інших людей, за Ш.Шварцом), а завдяки результатам глибокого інтерв'ювання можна окреслити механізми та сфери їхнього реального втілення. Інтерв'ю дають змогу побачити, яким чином абстрактні цінності стають частиною індивідуальних повсякденних досвідів і наскільки досвід участі у революції співвідноситься з декларативними практиками. Респонденти загалом відзначали важливість макроконтексту для поширення мезорівневих горизонтальних ініціатив, наголошували роль освіти та самоосвіти і підкреслювали важливість подолання патернізму на мікрорівні. На основі здійсненого аналізу інтерв'ю авторка пропонує власну схему трьох-рівневого простору, що в ньому можуть успішно зреалізовуватися цінності учасників ЄвроМайдану.

Ключові слова: *цінності, практики, протест, ЄвроМайдан, Україна*

Вступ

Українська революція, що розпочалася восени 2013 року і була названа ЄвроМайданом, викликала відчутний резонанс у світі не лише в плані її глобальних геополітичних наслідків, а й у плані суспільної мобілізації та формування успішних низових ініціатив. Центр Києва взимку 2013–2014 років був “державою в державі” з розпрацьованою інфраструктурою, з налагодженою системою життєзабезпечення, з власними цінностями, сформованими у плавильному котлі, що об’єднав протестувальників з різних частин України та з різних соціальних страт. Досвід ЄвроМайдану змінив багатьох його учасників, адже в Києві вони, кожен по-своєму, власною працею, власними зусиллями творили нову спільноту.

Протест, що став одним із найбільш масових за період незалежності України та об’єднав людей з різними політичними переконаннями, життєвими орієнтирами і сферами діяльності, ще довго фігуруватиме у громадських та академічних дискусіях. Реакцією науковців на цей історичний момент, серед іншого, стала потреба документації подій для подальшого їх осмислення. У грудні 2013 року та в лютому 2014 року за участі групи дослідників та волонтерів¹ було проведено дві хвили опитування учасників, активістів та організаторів ЄвроМайданів у Києві, Львові та Харкові. Проект “Голоси супротиву та надії” мав на меті зафіксувати індивідуальні досвіди, мотивації та очікування протестувальників у конкретний момент. Загалом було зібрано 145 інтерв’ю, які зараз зберігаються в архіві Центру міської історії Центрально-Східної Європи.

Методологічні та етичні виклики

Методологія дослідження передбачала використання експрес-інтерв’ю для фіксації “тут-і-тепер” думок та відчуттів учасників ЄвроМайданів. Респондентів із числа учасників відбирали за квотним принципом (квоти за віком та статтю), відбір активістів та організаторів здійснювався цілеспрямовано. Такий спосіб формування вибірки не дає підстав для висновків, репрезентативних для всієї генеральної сукупності протестувальників, однак мав на меті продемонструвати спектр суджень, мотивів та очікувань учасників ЄвроМайдану в конкретному місті в конкретний момент часу. Блоки запитань стосувалися мотивацій, досвіду та форм участі у протестах, емоційного сприйняття подій, символічного та реального простору Майданів, міркувань про євроінтеграцію та європейські цінності, очікувань та сподівань на майбутнє. Для другої хвили опитування опитувальник було доповнено запитаннями про індивідуальну та групову ідентичності, про історичні аналогії, про гендерні ролі, про ставлення до насильства тощо. Також у

¹ Польовий етап реалізовували працівники Центру міської історії Центрально-Східної Європи, викладачі та студенти Львівського національного університету ім. Івана Франка та Львівського медичного університету ім. Данила Галицького, у Харкові до збору матеріалів долучилися викладачі та студенти Харківського національного університету ім. В.М.Каразіна.

Києві після інтерв'ю було додано проєктивний малюнок: респондентів просили зобразити простір Майдану і позначити на ньому важливі місця.

У той же час загальна суспільна та політична ситуація в Україні створила унікальний контекст для дослідження. Вона по-новому і особливо гостро поставила перед дослідниками низку етичних і методологічних вимог, які стосувалися всіх стадій проєкту — від розроблення опитувальника до архівування та публікації матеріалів. Так, кожен з етапів дослідження наражався на певні методологічні виклики: на першому етапі це були дискусії стосовно структури опитувальника і особливо стосовно формулювань запитань. Скажімо, досить проблемним було запитання про гендерні ролі на Майдані, тож до його обговорення було залучено зовнішніх експертів. У підсумку було обрано максимально широке формулювання (“Що для Вас означає бути чоловіком/жінкою на Майдані?”), яке не нав'язувало готових рішень і забезпечувало широке поле для рефлексії. Так само необхідно було враховувати чинник часу, адже проведення надто довгого інтерв'ю безпосередньо на площі в зимовий період вимагало додаткових зусиль як респондента, так і інтерв'юєра. Щоб спростити польову роботу, було прийнято рішення записувати аудіоваріант інформованої згоди замість звичного текстового.

Другий етап — власне робота в полі — був особливо складним в етичному плані, зокрема під час другої хвилі, коли доводилося говорити про ризики і про смерті на Майдані у третій декаді січня. Дехто із респондентів насторожено ставився до самого проєкту, адже людина з диктофоном в епіцентрі протестних акцій могла сприйматися по-різному і не завжди викликала довіру. Також на цьому етапі було важливо забезпечити збалансований підбір респондентів, у тому числі з-поміж організаторів, щоб вони представляли різні середовища.

На етапі аналізу матеріалів постала проблема відбору цитат для публікації: необхідно було максимально передати голос учасників протестів і при цьому не вдаватися в ідеалізацію чи виправдання. Нарешті, останній етап — публікація результатів. У зв'язку з тим, що ситуація в Україні у січні 2014 року уможлиблювала розвиток різних сценаріїв, включно із встановленням авторитарного режиму, ґрунт для якого готували закони від 16 січня 2014 року, то серйозним викликом для дослідників було забезпечення належного рівня конфіденційності. Оскільки частина респондентів погоджувалися на фото, яке згодом публікувалося он-лайн на сторінці проєкту, у випадку можливого загострення ситуації належало закрити доступ до цих фото або замінити їх з особистих на нейтральні.

Стосовно ж етичних викликів, то основне завдання було універсальним для усіх проєктів, які так чи інакше залучають метод інтерв'ювання: не нашкодити (як у процесі проведення інтерв'ю, так і публікацією результатів). Також постала проблема особистої заангажованості дослідника у події ЄвроМайдану, і у зв'язку з цим було важко (якщо взагалі можливо) забезпечити емоційну нейтральність під час роботи в полі і в подальшому процесі аналізу матеріалів. Науковець у цій ситуації мав зберегти баланс між активною участю і відстороненим спостереженням, між співчуттям та емпатією і збереженням наукової об'єктивності.

Цінності ЄвроМайдану

Зібрані інтерв'ю не лише дають змогу побачити зміну настроїв між груднем 2013 року і лютим 2014-го, а й можуть бути використані для кращого розуміння низки тем, серед яких трансляція абстрактних цінностей ЄвроМайдану в повсякденні практики. Респонденти під час першої та другої хвиль опитування відзначали унікальність середовища ЄвроМайдану, його самоорганізації, автономності й самодостатності. Вони відзначали, що тут здійснюється реальне втілення ідеальної системи взаємовідносин, прав та свобод людини, яке змінює самих учасників протесту: *“Многие люди, которые не из Киева, когда они возвращаются в свой город, они по-любому уже отсюда возвращаются немного другими”* [жінка, 25 років, інтерв'ю в м. Києві, 9 лютого 2014 року]¹. Учасники протестів також підкреслювали існування на ЄвроМайдані особливої атмосфери взаємодопомоги та підтримки (говорючи про те, як побудувати країну за прикладом ЄвроМайдану, одна жінка запропонувала такий шлях: *“Надо думать не только о себе, но и о тех, кто тебя окружает. И думать так, как ты думаешь о себе”* [жінка, 27 років, інтерв'ю в м. Харкові, 10 лютого 2014 року]). Така готовність до співпраці задля досягнення спільної мети і суб'єктивація Іншого виступали свого роду “мастилом” для мезанізму соціальної організації ЄвроМайдану. Звісно, респонденти могли дещо ідеалізувати ситуацію, однак загальний настрій протестувальників був радше позитивний.

Одне із запитань другої хвилі дослідження стосувалося бачення учасниками протесту тих шляхів, якими цінності ЄвроМайдану можуть утвердитися в житті країни, і готовності людей самим щось змінювати. Поняття “цінність” можна визначити як глибинну смислову та життєву орієнтацію індивіда або групи людей [Амельченко, 2013: с. 4], детермінанту ідеологічних особистих переконань та мотивації, яка не дорівнює цілям та інтересам індивіда, однак значною мірою може визначати їх. Існує низка класифікацій цінностей, однак у цій статті за основу взято напрацювання Р.Інглегарта та Ш.Шварца.

Що ж до власне цінностей ЄвроМайдану, то окреме дослідження, присвячене їм, було здійснено ініціативною групою соціологів і соціальних працівників 7–8 грудня 2013 року². Опитування проводилося за методологією модифікованого Портретного ціннісного опитувальника Ш.Шварца (Portrait Values Questionnaire), коли респонденти за шестибальною шкалою мали оцінити схожість або несхожість на себе осіб з певними характеристиками, які, своєю чергою, відповідали тим чи іншим цінностям.

¹ Згідно з політикою конфіденційності, тут і далі вказано лише вік та стать респондента. Усі процитовані у статті інтерв'ю знаходяться в архіві проекту “Голоси супротиву та надії: Київ–Львів–Харків” Центру міської історії Центрально-Східної Європи.

² Шляхом випадкового відбору було опитано 443 особи: 357 на ЄвроМайдані Києва, 86 — на ЄвроМайдані Львова. Ціннісні профілі вимірювалися за допомогою варіанта методики Шварца, Портретного ціннісного опитувальника (Portrait Values Questionnaire), який мав 21 пункт. Організатори дослідження — Надія Лінцова, Марта Наумова і Дмитро Карпенко.

Згідно з результатами цього опитування, для учасників українського протесту станом на грудень 2013 року найважливішими цінностями були самостійність, доброзичливість та універсализм (розуміння, терпимість, піклування про інших), а цінності конформності, гедонізму, влади та багатства були малозначущими. Тобто на мапі цінностей євромайданівці розміщувалися у секторі “відкритість до змін” / “турбота про людей та природу”, тобто вони декларували готовність до змін та прагнення покращити не стільки своє власне життя, скільки життя спільноти. Якщо скористатися термінологією Р.Інглегарта, цих людей можна назвати носіями постматеріалістичних цінностей (див.: [Inglehart, 1997], адже для них менш важливими є цінності досягнення та матеріального благополуччя, а на перший план виходять цінності самовираження та служіння на благо суспільства. Однак дослідження, присвячені цінностям українців загалом (а не тільки учасників протестів взимку 2013–2014 років), показують, що ситуація в державі є не такою оптимістичною: носіїв цінностей “ініціативної автономії” в Україні майже немає, і лише третину можна зарахувати до так званого “перехідного класу” [Головаха, 2013: с. 28–30]. Чи став ЄвроМайдан каталізатором змін чи, може, лише зробив видимим той невеликий відсоток носіїв постматеріалістичних цінностей? А може, в Україні уже існував певний кластер осіб, відкритих до змін і готових до активних дій, однак дослідження не могли його ідентифікувати?

Глибинне інтерв’ю як метод не може дати відповіді на ці запитання, однак воно виявляє індивідуальні мотивації та досвіди, які не помітні за числами. Саме завдяки інтерв’ю дані кількісного опитування набувають людського виміру, адже респонденти не лише декларують згоду чи незгоду із заздалегідь готовими твердженнями — вони самі розповідають про власні реальні досвіди та ситуації і, що важливо, пояснюють та відрефлексовують їх. Отож, результати двох хвиль інтерв’ювання учасників та організаторів ЄвроМайданів хоч і не надають репрезентативних результатів, проте дають змогу побачити можливі шляхи переходу абстрактних цінностей до індивідуальних повсякденних досвідів. Нарешті, завдяки їм можна побачити, наскільки реальний досвід участі у революції співвідноситься з декларативними практиками.

Трирівневий простір для реалізації практик

Опитані учасники протестів загалом відзначали важливість макроконтексту (відповідної законодавчої бази, системних змін у царині управління тощо) для поширення індивідуальних та організаційних ініціатив, наголошували роль самоосвіти та професійного розвитку, а також підкреслювали необхідність подолати установку на патерналізм і всіляко розвивати індивідуальну відповідальність та готовність щось змінювати в собі та в соціумі. Відштовхуючись від результатів інтерв’ювання, можна припустити, що втілення цінностей Майдану в повсякденне життя можливе за умов існування трирівневого простору: держави, яка задає інституціональні рамки; громадянського суспільства (організацій та груп), що генерує горизонтальні

ініціативи; активних та вмотивованих осіб, які власне і є носіями гуманітарних цінностей.

Зрозуміти та пояснити логіку існування та функціонування цього простору можна на засадах теорії структурації Е. Гіденса, положення якої вперше опубліковані у книзі “Будова суспільства: Нарис теорії структурації” (1984). Коротко її можна окреслити як науковий підхід, який передбачає відтворення суспільства як системи взаємодії агентів, що творять структури, які, своєю чергою, слугують об’єктивними умовами – засобами (що надають можливості) та обмеженнями (що задають рамки) для подальших дій [Гидденс, 2003: с. 384–388]. Отож, акцент у цій теорії зроблено на практичних діях індивідів, які витворюють соціальні структури і задають обмеження для подальших практик у межах цих структур (так звана дуальність структури – результат діяльності та її передумова).

Процес структурації можна зобразити таким чином: структура, що задає знання агентів про поле діяльності → дія агентів, вмотивована певними цілями → нова структура, видозмінена через діяльність агентів (процес, подібний до гегелівської тріади теза–антитеза–синтез). Таким чином, дії (практики) і творять, і відтворюють наявну структуру, і виступають одним із центральних понять у теорії Е. Гіденса. Вони реалізуються на основі знань суб’єкта про поле діяльності й мотивуються конкретними цілями, які також можуть бути задані об’єктивно у межах чинної системи. За таких умов інституціональна рамка (макрорівень) необхідна як ресурс й як обмеження для варіативності організаційних (мезорівень) та індивідуальних (мікрорівень) практик.

Отож, як згадувалося, респонденти-учасники протестів вказували на необхідність існування певної рамки для функціонування громадянського суспільства, а саме відповідного законодавства, яке забезпечить децентралізацію влади та прозорість процесів управління і зруйнує корупційні вертикалі: “*Треба почати будувати систему, щоб такі працювали закони. Це перш за все*” [чоловік, 32 роки, інтерв’ю в м. Києві, 7 лютого 2014 року]; “*Повна прозорість має бути влади, повна прозорість. Повний контроль має бути над владою народом. Це головні принципи*” [чоловік, 38 років, інтерв’ю в м. Харкові, 12 лютого 2014 року]. Важливою складовою втілення цієї рамки є процес моніторингу та громадянського контролю за дотриманням законодавства, що базується на особистій відповідальності та готовності брати активну участь у місцевому самоврядуванні: “*Я вважаю, що якщо так буде побудована країна, як Майдан, тобто це самоврядування, оці горизонтальні ініціативи, це дуже непоганий приклад, що це можна поширити на всю Україну, насправді*” [чоловік, 36 років, інтерв’ю в м. Києві, 7 лютого 2014 року]; “*Все одно, щоб влада була доброю, громадське суспільство, громадськість має щодня працювати, контролювати політиків, а не один раз сходити на вибори чи на протест, вирішити, що все досягнуто, і не робити нічого п’ять років або десять*” [жінка, 29 років, інтерв’ю в м. Києві, 8 лютого 2014 року]; “*Мне кажется, что сейчас очень важно, очень важно, чтобы люди научились, чтобы они поняли, что они могут сами (...). Чтобы они поняли, что они могут брать в этом активное участие. Там, не знаю, участвовать в каких-то там диалогах, каких-то диспутах. Чтобы люди научились слышать друг друга и разго-*

варивать” [жінка, 28 років, інтерв'ю в м. Харкові, 10 лютого 2014 року]. Таким чином, у самому законодавстві мають бути прописані механізми постійного контролю за владою, однак для такого повсякденного моніторингу необхідні відповідні горизонтальні ініціативи та організації, а також вмотивовані громадяни, тобто реалізація цінностей (особливо цінностей самостійності та універсалізму) можлива за умови тісного зв'язку між макрорівнем держави, мезорівнем організацій та груп і мікрорівнем індивідуальної активності та залученості громадян у процеси контролю та управління.

Важливою ланкою у розвитку громадянських ініціатив є практики волонтерства, досвід участі в громадських організаціях та діяльність з метою розвитку локальної спільноти: *“Реформувати цю систему і надалі і робити це занудно, хоча б по кілька годин на день, по-волонтерськи постійно щось робити. Ну, як сказати, що саме робити? Це може бути розробка реформ, це може бути волонтерське викладання, участь у навчанні людей, яких ми зустрічаємо. Це може бути навчання для себе, щоб робити якусь там громадську роботу більш ефективно (...) Я думаю, що кожна людина, яка робить будь-яку роботу маленьку, якщо вона її робить чесно і добре, то це буде теж робота на Україну, але бажано, крім цього, хоча б годинку-дві виділяти на щось іще, на якусь громадську роботу”* [жінка, 29 років, інтерв'ю в м. Києві, 8 лютого 2014 року]. Тобто, на думку респондентки, необхідно не лише якісно виконувати свою роботу, а й долучатися своїм часом та зусиллями до того, що не належить до безпосередніх професійних обов'язків, проте є важливим для спільноти. Завдяки таким практикам безпосередньо втілюються цінності піклування про добробут інших людей і цінності самостійності (розвиток творчості, свобода самовираження).

Інституціональними практиками на середньому рівні також є освітні та просвітницькі ініціативи: *“Навчання, я думаю, що має бути навчання і має бути вихід, вихід за межі барикад, для втілення цінностей має бути, вихід за межі барикад, в регіонах робота з людьми”* [чоловік, 23 роки, інтерв'ю в м. Києві, 8 лютого 2014 року]; *“Я особисто хочу, в мене така маленька мрійка, я хочу таки займатися з дітками зі Сходу. Приїжджати до них з якоюсь такою крутою, гарною, дитячою програмою для дітей від 6 до 9 років і показувати батькам, що українська мова, українська культура, українська історія — це круто, класно, бо треба з ними працювати: з дітками і з їхніми батьками”* [жінка, 29 років, інтерв'ю в м. Києві, 11 лютого 2014 року]; *“Все більше і більше працювати у просвітницькому полі. Єдиний тільки формат — це просвітницьке поле. Це постійно працювати у власне публічному просторі. І постійно публікувати, транслювати ці цінності, доносити до дуже широких верств населення”* [чоловік, 23 роки, інтерв'ю в м. Львові, 10 лютого 2014 року]. Артикуляція цих інституціональних практик дуже тісно співвідноситься з цінностями піклування про інших і бажанням працювати на благо спільноти, адже і освітні ініціативи, і волонтерство, і просвітницька діяльність зорієнтовані назовні й мають на меті покращення життя інших людей без отримання особистої вигоди. Завдяки цим практикам стає можливим формування локальної спільноти, без існування якої неможлива побудова справді громадянського суспільства. Проте, знову ж таки, для

успішної реалізації мезорівневих ініціатив необхідна і відповідна інституціональна рамка, яка б регулювала поле їхньої діяльності і задавала можливість для розвитку, і люди — носії цінностей.

На цьому рівні вербалізовані прагнення тісно співвідносяться з реальними практиками волонтерства, до яких долучалися учасники протестів восени та взимку 2013–2014 років: від інтелектуальної праці (на зразок безкоштовних перекладів статей чи викладання) до спеціалізованої (як-от робота медиків) чи рутинної повсякденної роботи на Майдані (скажімо, приготування їжі, прибирання, чергування на барикадах) і за його межами (координація поселення, інформаційне забезпечення сторінок в мережах тощо). Тобто досвід участі у революції для багатьох людей став досвідом волонтерської роботи на благо спільноти. Для України, в якій станом на 2013 рік 87,2% населення не належали до жодних громадських організацій, політичних об'єднань чи рухів¹, такий досвід суспільної мобілізації є надзвичайно важливим, адже він виявляє потенціал населення до самоорганізації з метою розв'язання конкретних проблем.

Нарешті, третім рівнем у процесі втілення цінностей ЄвроМайдану є повсякденні практики, які умовно можемо назвати “суб'єктивацією Іншого”, адже вони зорієнтовані насамперед на іншу людину. Ці практики є виявами довіри, поваги, толерантності та готовності до спілкування: *“Тому що з Майдану всі привозять толерантність, культуру, культуру поведінки, набутий досвід, розум і в спілкуванні”* [чоловік, 57 років, інтерв'ю в м. Києві, 9 лютого 2014 року]; *“Нужно общаться с людьми, выходит на такой индивидуальный уровень”* [чоловік, 27 років, інтерв'ю в м. Харкові, 11 лютого 2014 року]. Таким чином, ці практики виражають універсальні гуманітарні цінності, які мають бути в основі “ідеального” міжлюдського спілкування та взаємодії.

Не менш важливою практикою, яка виступає одним із втілень цінностей самостійності, є активність у відстоюванні власної позиції та готовність її висловити: *“Например, когда мы едем в маршрутке и видим курящего водителя, подойти и сказать, что это запрещено. Может быть, кто-то из сидящих пассажиров рядом тоже обратит на подобное внимание”* [жінка, 30 років, інтерв'ю в м. Харкові, 7 лютого 2014 року]. Реалізація цього виду практик уможливило подальші системні зміни, адже, відповідно до теорії структурації Е.Гіденса, дії агентів сприяють не лише відтворенню, а й зміні структур. Активність тісно пов'язана з відсутністю страху перед владою, втіленою у конкретній людині (але, у той же час, страхом і відповідальністю перед законом): *“Нужно своих детей учить не бояться. Нужно своих детей учить ценить свое мнение, развивать в них желание иметь это мнение и не бояться его высказывать”* [жінка, 28 років, інтерв'ю в м. Києві, 7 лютого 2014 року]; *“В нас треба міняти кардинально законодавство, щоб чиновники, не лиш прості люди боялися відповідальності закону, але і чиновники, і ті самі*

¹ Дані соціологічного моніторингу “Українське суспільство” Інституту соціології НАН України за 2013 рік. Розмір вибіркової сукупності — 1800 осіб, вибірка побудована як триступенева, стратифікована, випадкова, із квотним скринінгом на останньому шаблі.

міліціонери” [чоловік, 29 років, інтерв’ю в м. Києві, 7 лютого 2014 року]; *“Люди должны научиться самоорганизовываться, когда надо — протестовать (...) , то есть не смотреть на власть как на что-то такое сакральное, то есть они наши слуги, и мы должны научиться быть реальными хазяевами, то есть мы должны научиться диктовать условия”* [чоловік, 39 років, інтерв’ю в м. Харкові, 16 лютого 2014 року]. Таким чином, респонденти переконані, що десакралізація влади та активність громадян є необхідними передумовами для системних змін і побудови в Україні справді громадянського суспільства.

Нарешті, для втілення цінностей ЄвроМайдану важливим кроком є подолання установки на патерналізм, яка безпосередньо пов’язана із цінностями традиціоналізму: *“Держава не повинна давати все і вирішувати всі проблеми — це радянський абсолютно підхід”* [жінка, 29 років, інтерв’ю в м. Києві, 8 лютого 2014 року]; *“Однозначно треба усвідомити, що держава є один із інструментів розбудови країни, і не треба покладатися на неї, тобто вбити в собі оце патерналістське відчуття (...). Дуже, дуже ми покладаємось на державу, що вона нам скаже де сісти, де стати, що випити, що з’їсти і так далі. І той перший пункт, пункт заяви Першого грудня, щоб не перекладати відповідальність за своє життя, своє щастя і так далі на будь-кого, і в тому числі державу”* [чоловік, 46 років, інтерв’ю у м. Львові, 10 лютого 2014 року]. Подолання традиціоналізму є показником самостійності, що знов-таки свідчить про цінності автономії, відповідальності та самодостатності. Тобто не достатньо лише декларувати наявність однієї системи цінностей — для її становлення необхідно демонтувати попередню систему. Однак, знову ж таки, якщо повернутися до ідей Е.Гіденса стосовно дуальності структури, то можна стверджувати, що активність певної частини суспільства може бути передумовою для становлення нових структур. Таким чином, в Україні можуть співіснувати декілька ціннісних систем¹, яким, своєю чергою, відповідатимуть різні групи практик. Або ж, якщо звернутися до ідей Є.Головахи, навіть ті пострадянські цінності, що їх поділяє значна частина населення України (як-от, консерватизм, ізоляціонізм, патерналізм), містять потенціал до змін завдяки “цінностям-медіаторам”. Скажімо, патерналізм через соціальну підтримку незахищених верств населення веде до взаємодопомоги, а відкритість до змін приходить на зміну консерватизму через послідовність у стратегічному виборі [Головаха, 2013: с. 28–30]. Тобто певний час в Україні триватиме перехідний період, а сам процес перенесення “цінностей ЄвроМайдану” в повсякдення можливий за умов взаємодії у тривимірному просторі чинників макро-, мезо- та мікрорівня, який подано на схемі (див. рис.).

Врешті-решт, унікальність Майдану як соціального феномену і як реального втілення цінностей та прав людини учасники українського протесту прагнули перенести на суспільство в цілому: *“Я надіюсь, що в нас получиться рознести це по цій Україні, той дух розпалити і вселити в кожного надію і віру в те, що він не один, що, якщо треба, кум, брат, сват, сусід помо-*

¹ Подібно до феномену “подвійної інституціоналізації”, що описаний у працях Є.Головахи та Н.Паніної. Наприклад, див.: [Головаха, Паніна, 2001: с. 5–22].

же, об'єднається” [чоловік, 25 років, інтерв'ю в м. Києві, 8 лютого 2014 року]; *“Кожному человеку на самом деле нужно воплощать ценности Евро-Майдана ежедневно, и это очень важно, что когда мы уйдём с Майдана рано или поздно, чтобы мы ушли наполнены каким-то смыслом и не просто кричали “Банду геть!”, а чтобы создавали, что-то созидали, формировали украинское общество*” [чоловік, 39 років, інтерв'ю в м. Харкові, 16 лютого 2014 року]. Протест ЄвроМайдану засвідчив, що певна частина українського суспільства є носієм цінностей відкритості й турботи про інших і тому готова до системних змін і готова бути активним учасником їх і творцем, варто лише забезпечити необхідні для цього інституціональні умови.

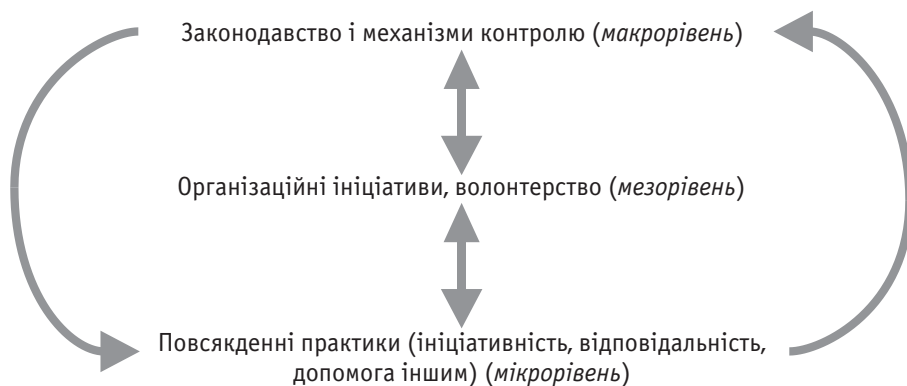

Рис. Система взаємодії трьох рівнів у становленні цінностей ЄвроМайдану

Висновки

Дослідження українського протесту 2013–2014 років показало існування низки тенденцій, особливо у сфері цінностей та практик. По-перше, в українському суспільстві існує кластер осіб, котрі є носіями цінностей, що їх можна назвати “постматеріалістичними”. Для них важливими є турбота про інших людей, активність та самостійність, вони менше покладаються на державу і готові працювати на благо спільноти. Звісно, цей образ є дещо ідеалізованим, однак він ілюструє напрямки змін. По-друге, досвід революції показав, що вказані цінності не є суто декларативними — люди справді керуються ними на практиці, коли долучаються до волонтерських чи освітніх ініціатив або ж просто допомагають і піклуються про інших. Нарешті, поєднання першого та другого вказує на те, що в українському суспільстві вже є певний потенціал для формування горизонтальних ініціатив, який за сприятливих умов може бути успішно змобілізований. Якщо скористатися запропонованою схемою взаємодії трьох рівнів (макро, мезо та мікро) у становленні цінностей ЄвроМайдану, то можна стверджувати, що для її вдалого функціонування зараз бракує лише відповідної інституціональної рамки.

Е.Гіденс переконаний, що діяльність агентів відтворює та змінює наявні структури. Український ЄвроМайдан показав, як діяльність агентів може творити структури “з чистого аркуша”, особливо увиразнивши систему цінностей, яка може їх підтримувати. Тепер питання часу, наскільки успіш-

ним буде процес перенесення цих цінностей до повсякденних практик і наскільки ці практики зможуть змінити українське суспільство.

Джерела

Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи / Наталія Амельченко. — К.: ГО “Лабораторія законодавчих ініціатив”, 2013. — 48 с.

Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Энтони Гидденс. — М.: Академ. проект, 2003. — 528 с.

Головаха Е. Ценностные основания и барьеры модернизации в Украине / Евгений Головаха // Варіації модерну та модернізації: український соціум в контексті глобальних процесів: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29 листоп. 2013 р.): тези доп. / [уклад. П.В. Кутуєв]. — К.: Талком, 2013. — С. 28–30.

Головаха Е. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві / Євген Головаха, Наталія Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 4. — С. 5–22.

Inglehart R. Modernization and Postmodernization / Ronald F. Inglehart. — Princeton: Princeton University Press, 1997. — 453 p.